

احکام شبیه سازی از منظر فقه و حقوق مدنی ایران

دکتر مصطفی نفری^۱، هاجر ستایش^۲

چکیده

اهمیت سلول‌های بنیادین بدین لحاظ است که این سلول‌ها قادرند به‌طور نامحدود هر نوع سلول را به وجود آورند که این خصوصیت باعث استفاده‌ی حیرت‌آور این سلول‌ها در علم پیوند شده است. مهم‌ترین کاربرد فعلی سلول‌های بنیادی، در سلول درمانی است.

شبیه‌سازی درمانی، مستلزم از بین بردن پیش‌رویایان بوده و بدین لحاظ ابهام سقط جنین که عملی حرام است را ایجاد می‌نماید، اما؛ از منظر فقه امامیه، بر اساس اصاله البرائت و اصاله الاباحه و قاعده «کل شیء لک حلال حتی تعلم أنه حرام بعینه فتدعه» و با توجه به اینکه ادله‌ی منع سقط جنین ناظر به مراحل بعد از استقرار آن در رحم است از بین بردن آن برای استحصال سلول‌های بنیادی، قابل تجویز به نظر می‌رسد و حکم اولی شبیه‌سازی، جواز مطلق است. نظام حقوقی ایران، مخالفت با تمام اشکال شبیه‌سازی را عقلایی نمی‌داند و معتقد است که شبیه‌سازی درمانی را باید با وضع قوانینی مفید تجویز نمود. پژوهش حاضر به بررسی به‌کارگیری فناوری سلول‌های بنیادین و مغایرت یا عدم مغایرت آن با کرامت انسان و بررسی رابطه‌ی انسان با اعضا و سلول‌های بدن خود و همچنین بررسی منشأ حق حیات و حمایت از شخصیت حقوقی انسان در فقه و حقوق ایران می‌پردازد.

واژگان کلیدی: سلول‌های بنیادین، رویان انسانی، شبیه‌سازی، فقه، حقوق

مقدمه

فناوری سلول‌های بنیادین به عقیده‌ی برخی اندیشمندان چالش قرن نام گرفته است. ضرورت تحقیق و پژوهش در خصوص سلول‌های بنیادین بدین لحاظ است که این سلول‌ها قادرند به‌طور نامحدود هر نوع سلول را به وجود آورند که این خصوصیت باعث استفاده‌ی حیرت‌آور این سلول‌ها در علم پیوند شده است. با وجود گذشت سال‌ها از کشف سلول‌های بنیادین، این حوزه آن‌قدر گسترده است که هنوز فرصت‌های ارزشمند زیادی برای کار روی آن‌ها وجود دارد. بسیاری از دانشمندان امیدوارند با گسترش مطالعات و آزمایش‌ها در زمینه سلول‌های بنیادی، بشر هر چه بیشتر به سمت حل بسیاری از مشکلات پزشکی حرکت کند.

۱. استادیار گروه حقوق دانشگاه اشرافی اصفهانی

۲. کارشناس ارشد فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه اشرافی اصفهانی، سپاهان شهر، اصفهان، ایران

یکی از اصلی‌ترین زمینه‌های فعالیت در دانش سلول‌های بنیادی، بهره‌گیری از این یاخته‌ها در ایجاد بافت‌ها و اندام‌های جدید برای بدن است. هر ساله صدها هزار نفر به علت آسیب‌هایی که به اندام‌های داخلی‌شان وارد می‌شود جان خود را از دست می‌دهند یا زندگی همراه با درد و رنج را تجربه می‌کنند. تولید بافت‌های جدید در آزمایشگاه و پیوند آن به بدن بیمار می‌تواند راه‌حلی برای این مشکل بزرگ باشد. همچنین تولید انواع بافت‌ها و اندام‌های بدن در آزمایشگاه می‌تواند زمینه را برای آزمایش داروهای جدید روی آن فراهم کند. در این صورت شاید خطرات احتمالی داروهای مختلف روی انسان کاهش قابل توجهی پیدا کند. همچنین شاید روزی در آینده شاهد تولید داروهایی باشیم که پس از ورود به بدن انسان، سلول‌های بنیادی را به نوع مشخصی از سلول‌ها تبدیل کرده و به این ترتیب آسیب وارد شده به اندام‌های داخلی ترمیم شود.

در فقه اسلامی گروهی به‌کارگیری این فناوری را به لحاظی مغایرکرامت انسان دانسته و مخالف رواج این شیوهی درمانی می‌باشند اما در سوی دیگر گروهی آن را گامی در جهت فهم عمیق ترسنت‌های نهان هستی دانسته‌اند. حقوق نیز به لحاظ ارتباط نزدیک با اخلاق و دین، عرصه‌ی پرسش‌های زیادی در این زمینه می‌باشد.

در این پژوهش تلاش گردیده است دیدگاه‌های موافق و مخالف را که زمینه‌ساز پذیرش یا محکومیت موضوع به لحاظ فقهی، حقوقی است طرح و سپس مباحث مرتبط با موضوع را مورد تحلیل قرار داده و مغایرت و عدم مغایرت این فناوری را با منشأ حیات و همچنین مغایرت آن با کرامت انسان و رابطه‌ی انسان با اعضا و سلول‌های بدن خود را مورد بررسی قرار داده و به اصولی که در فقه برای پذیرش این فناوری به آن‌ها استناد می‌شود پرداخته شود.

از جمله مسائلی که در این زمینه مطرح است عبارتند از:

- ۱- آیا به‌کارگیری فناوری سلول‌های بنیادین با شأن و کرامت انسانی مغایرت دارد؟
- ۲- رابطه انسان نسبت به اعضای بدن (سلول‌های بدن) خود و نحوه‌ی انتفاع از آن‌ها چگونه است؟
- ۳- آیا استخراج سلول از رویان چند روزه مصداق معدوم کردن و تخریب حیات بالقوه است؟

۱- مفهوم سلول بنیادی

سلول‌های بنیادی به آن دسته از سلول‌های بدن اطلاق می‌شوند که هنوز تمایز نیافته و برای کار ویژه‌ای تجهیز نشده‌اند. این سلول‌ها دارای خاصیت خودتکثیری بوده و قابلیت تمایز و تبدیل شدن به انواع دیگر سلول‌های بدن را دارند. (کیدراتیت و همکاران، ۲۰۰۴م)

امروزه سلول‌های بنیادی، امید اول ترمیم بافت‌های آسیب دیده و شاید در آینده ساخت اندام‌های انسانی به شمار می‌روند.

۱-۱- انواع سلول‌های بنیادی

سلول‌های بنیادی را با توجه به منشأ آن‌ها به دو دسته تقسیم می‌کنند:

۱-۱-۱- سلول‌های بنیادی جنینی: همچنان که از نامشان پیداست، از جنین گرفته می‌شوند. سلول‌های بنیادی در مرحله‌ای از رویان‌ها جدا می‌شوند که چهار یا پنج روزه هستند.

۱-۱-۲- سلول‌های بنیادی بالغ: در بسیاری از بافت‌های بدن زندگی می‌کنند. این سلول‌ها مجموعه‌های درونی مخصوص ترمیم هستند و سلول‌هایی که بر اثر بیماری، مصدومیت و کهولت سن صدمه می‌بینند دوباره تولید می‌کنند. (واشبورن، ۲۰۰۶م)

این سلول‌ها قادر نیستند به همه نوع سلول تمایز پیدا کنند بلکه تنها قادرند به سلول‌های بالغ همان بافتی که در آن هستند تبدیل شوند.

۱-۲- کاربردهای سلول‌های بنیادی

در یک جمله، مهم‌ترین کاربرد فعلی سلول‌های بنیادی، در سلول درمانی است. به چند نمونه از کاربردهای نزدیک به حصول سلول‌هایی بنیادی اشاره می‌شود:

الف- بازسازی سلول‌های تخریب شده

ب- درمان ناباروری

پ- ترمیم ضایعات استخوانی که هم‌اکنون در سطح جهانی در حال انجام است.

ث- درمان بیماری‌ها و ضایعات عصبی: این موضوع در صورتی که با موفقیت نهایی توأم شود، انقلاب بزرگی در پزشکی به شمار می‌رود.

ج- ترمیم سوختگی‌ها و ضایعات پوستی: این تکنولوژی در حال حاضر، کاربردی شده است.

چ- ساخت دندان مصنوعی با سلول‌های بنیادی

ح- ترمیم ضایعات کبدی (مکدسی، ۲۰۰۴م)

۳-۱- اقسام شبیه‌سازی انسان

۳-۱-۱- شبیه‌سازی درمانی

در شبیه‌سازی درمانی استفاده از سلول‌های بنیادی برای درمان بیماری‌ها و ترمیم سلول‌های تخریب شده بدن در دستور کار قرار می‌گیرد. مشکل این است که به منظور مداوا و ترمیم عضوی از یک شخص (قلب یا کبد او) جنینی تولید و سپس کشته می‌شود. به این صورت که جنین ۵ روزه که توده‌ای برخوردار از سلول بنیادی است. به‌رغم آنکه می‌تواند در شرایط خاص یعنی قرار دادن آن در رحم به یک انسان تبدیل شود، سلول‌های درون آن که هنوز تعیین نیافته و به اعضا تبدیل نشده‌اند، بیرون کشیده می‌شوند تا مورد استفاده برای تبدیل شدن به اعضای مورد نیاز برای انسان تحت مداوا قرار گیرند از آنجا که این روند از قرار گرفتن جنین در مسیر منتهی شدن به یک انسان جلوگیری می‌کند از این عملیات به قتل جنین تعبیر می‌شود.

۳-۱-۲- شبیه‌سازی بازتولیدی که به تولید یک انسان یا حیوان می‌انجامد.

مراحل شبیه‌سازی بازتولیدی

- ۱- گرفتن یک سلول جسمی (در مقابل جنسی) از کسی که حاوی ۴۶ کروموزوم است؛
- ۲- کنار گذاشتن جدار و پوسته‌ی آن و باقی نگه‌داشتن هسته‌ی سلول؛
- ۳- قرار دادن درون تخمکی که هسته‌ی آن دور انداخته شده است؛
- ۴- فعال‌سازی آن با استفاده از ایجاد شوک یا انجام عملیات شیمیایی؛
- ۵- قرار دادن آن در رحم و طی کردن مراحل جنینی و سرانجام تولد یک انسان. این انسان دقیقاً و کاملاً شبیه انسان صاحب سلول است. (بهاروند، ۱۳۹۰)

۴-۱- آثار شبیه‌سازی

۴-۱-۱- آثار سودمند شبیه‌سازی

مهم‌ترین آثار سودمند آن عبارت است از:

- الف- استفاده از آن در تکثیر گیاهان و حیوانات و اصلاح آن‌ها؛
- ب- کمک به بازآفرینی و تکثیر حیوانات منقرض شده یا در حال انقراض؛
- پ- کمک به اصلاح ژن‌ها و نجات نوزادان از امراض وراثتی؛
- ت- کمک به کشف راه‌های درمان نازایی؛
- ث- به‌کارگیری شبیه‌سازی برای تولید اعضای قطع شده و تکثیر آن‌ها برای کشت به جای اعضای از میان رفته است؛

ج- کمک به کنترل جمعیت از حیث جبران کمبودهای جنسی مرد یا زن که در اثر حوادثی مانند جنگ و زلزله ایجاد می‌شود؛

چ- شبیه‌سازی گشودن باب شناخت اصل مهم اصول دین، یعنی معاد است.

۲-۴-۱- آثار زیان‌بار و خطرناک شبیه‌سازی

چون این دانش نو پیدا است و فرآورده‌ی آن هنوز نتوانسته عمومی و شایع باشد، آسیب‌ها و زیان‌هایی نیز که برای آن برشمرده‌اند، احتمال‌های عقلایی است.

الف) آسیب‌های درونی

یک- مشکلات ژنتیکی: موجودات زنده‌ی شبیه‌سازی شده ممکن است در دراز مدت با مشکلات و پیچیدگی‌های ژنتیکی رو به رو شوند.

دو- اختلالات زیست‌شناختی: رئیس مؤسسه ژنتیک مولکولی روسیه می‌گوید: ما در تجربیات خود برای همسان‌سازی حیوانات در بیشتر موارد شاهد اختلالاتی بوده‌ایم که سرطان از شاخص‌ترین آنهاست.

سه- پیری زودرس: دکتر عبدالهادی مصباح، استاد میکروبیولوژی دانشگاه تمیل می‌گوید: گوسفند «دالی» پس از شبیه‌سازی شدن و پس از مدت کوتاهی، پیر شد و طفل شبیه‌سازی شده نیز در آغاز تولد پیر خواهد شد؛ زیرا اگر صاحب سلول جسمی پنجاه ساله باشد، اعضای طفل هم پنجاه ساله خواهد بود.

ب) آسیب‌های برونی

یک- آسیب اعتقادی: برخی از اندیشمندان پیرو ادیان الهی برآنند که شبیه‌سازی، تصرف در آفرینش است. برخی دیگر برآنند که این عمل، تغییر در آفرینش خداوند است و بر پایه‌ی آیه‌ی قرآن، شرک به خداوند متعال و عمل شیطان است.

دو- آسیب اخلاقی و انسانی: شبیه‌سازی موجب از میان رفتن ارزش‌های انسانی و عواطف در میان افراد جامعه می‌شود. طفل شبیه‌سازی شده در این عمل، نیمی از علاقه‌ها و روابط پدر و مادری را از دست می‌دهد؛ زیرا همه‌ی مشخصات سلول جسمی یک طرف را داراست.

سه- شبیه‌سازی، برخلاف فطرت الهی است: فطرت انسان‌ها و دیگر جانداران بر سنت ازدواج استوار است و در قرآن کریم بارها بر آفرینش انسان بر پایه‌ی سنت ازدواج تأکید شده است (... وَ خَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا) ولی شبیه‌سازی بر بی‌نیازی از یکی از دو زوج استوار است.

چهار- عوارض ناشی از عدم تشخیص و تمییز: که عدم تمییز متهم و مجرم از بی‌گناه در میان افراد مشابه، از جمله‌ی آن‌هاست و طبیعی است که این عوارض، موجب هرج و مرج و سرگردانی و عدم رعایت قوانین و دشواری‌های حقوقی بسیاری خواهد شد.

پنج- استفاده از آن‌ها در تهاجمات و ستمگری بر دیگران: ایجاد انسان‌هایی با قدرت بدنی یا هوش فوق‌العاده و استفاده از آن‌ها در تهاجمات و ستمگری بر دیگران می‌تواند از عوارض زیان‌بار شبیه‌سازی باشد که خود می‌تواند زمینه را برای برده‌داری نو و استثمار از انسان‌ها آماده کند.

۲- تبیین فقهی حقوقی مسأله‌ی استقرار در رحم و شرط بودن آن

فقهای مسلمان به هنگام بررسی مسائل جنین و احکام آن از موضوعی با عنوان «استقرار در رحم» یاد کرده‌اند. منظور از این عنوان در عرف فقها آن است که اگر نطفه (سلول تخم) در رحم قرار گیرد، مشمول احکام جنین می‌شود. بر این اساس، نطفه انسانی اگر در خارج از رحم و در محیط آزمایشگاهی منعقد شود، دیگر مشمول آن احکام نخواهد بود.

۲-۱- واکاوی فقهی

۲-۱-۱- فقه امامیه

در این که جنین‌های تولید شده در خارج از رحم شأن فقهی حقوقی دارند یا نه، دو دیدگاه متفاوت میان فقهای امامیه وجود دارد. طرح این دو دیدگاه از آن جهت است که فقهای مسلمان با این پرسش روبرو هستند که آیا استقرار در رحم، شرط برای فعلیت یافتن احکام فقهی (تکلیفی وضعی) ناظر بر جنین است یا استقرار در رحم شرط نبوده، جنین‌هایی هم که در خارج رحم تولید می‌شوند، مشمول همین احکام هستند؟ براساس آموزه‌های فقه اسلامی، جنین در دوره بارداری دارای احکامی است، همچون: نفقه جنین، وصیت برای جنین، ارث جنین، دیه از بین بردن جنین، اقرار به سود جنین، انقضای عده با زایمان.

یک- اعتبار استقرار در رحم

جنینی که در مرحله اولیه رشد قرار داشته و به رحم مادر انتقال نیافته است، فاقد هر حکم شرعی بوده، حفظ آن واجب نبوده، از بین بردن آن نیز حرام نخواهد بود و به همین دلیل، استفاده پژوهشی و درمانی از آن، اشکالی ندارد.

نمی‌توان با الغای خصوصیت استقرار در رحم، مدعی همسانی جنین‌های تولید شده در خارج از رحم با جنین‌های تولید شده در رحم شد؛ زیرا جنین استقرار یافته در رحم، به خودی خود، مراحل رشد و نمو

را سپری می کند، اما جنین های تشکیل شده در محیط آزمایشگاهی بدون حمایت سایر افراد از بین خواهند رفت.

دو- عدم اعتبار استقرار در رحم

طرفداران عدم اعتبار استقرار در رحم، برای اثبات ادعای خود، چنین استدلال می کنند: حیات یک ارگانیزم انسانی، به هر شکلی که باشد، دارای ارزش ذاتی است، هرچند این ارگانیزم به تکامل نهایی نرسیده باشد. عنوان رحم در روایات، هیچ موضوعیتی نداشته، ملاک لقاح اسپرم با تخمک است. همان گونه که پس از لقاح اسپرم و تخمک، نمی توان جنین را از داخل رحم بیرون آورد و از بین برد، نمی توان اسپرم و تخمک لقاح یافته در خارج از رحم را نیز از بین برد.

بر این اساس، تخریب رویان های انسانی تشکیل شده در محیط آزمایشگاهی، از آن جهت که سبب جلوگیری از به فعلیت رسیدن انسانی است که قابلیت انسان شدن را دارد، کاری است حرام. (جواهری، ۱۳۸۵)

۲-۱-۲- فقه عامه

آن گونه که در بیانیه نهایی ششمین سمینار فقهی پزشکی وابسته به سازمان اسلامی علوم پزشکی آمده است، رویان های تشکیل شده در محیط آزمایشگاهی، پیش از کشت در رحم، فاقد شأن و منزلت انسانی هستند. طرفداران آن، نسبت به چگونگی برخورد با رویان های اضافی تشکیل شده در محیط آزمایشگاهی اختلاف نظر دارند. برخی بر این باور هستند که تخمک های بارور شده اضافی، پیش از کشت در رحم هیچ نوع حرمت و احترامی نداشته، به هر وسیله ای می توان آنها را نابود ساخت. در برابر، گروهی از فقهای اهل سنت با استناد به این که تخمک بارور شده، در نخستین مرحله انسانیت قرار داشته که خداوند متعال به آن کرامت بخشیده است؛ از میان سه گزینه ی: نابود ساختن، استفاده در آزمایش های علمی و رها کردن آن ها تا مرگ طبیعی، گزینه اخیر حرمت کمتری دارد، چرا که عدوان ایجابی بر زندگی جنین اتفاق نمی افتد.

چنین اظهار نظرهایی از سوی مراکز رسمی اهل سنت، ریشه در آرای فقهای پیشین مذاهب چهارگانه دارد. بیشتر فقهای شافعیه لزوم حفظ جنین را پس از استقرار در رحم واجب می دانند، هرچند در کراهت یا حرمت اتلاف جنین تا پیش از چهل روزگی با یکدیگر اختلاف نظر دارند. جمهور فقیهان مالکی بر این باورند که پس از استقرار اسپرم در رحم زن، اتلاف آن جایز نیست در برابر، از نظر بیشتر حنابله، از بین بردن جنین تا پیش از چهل روزگی جایز است چرا که جنین در این مرحله، تکه ای خون است که هرچند رشد دارد، اما اسقاط آن، چیزی جز اتلاف شیء نخواهد بود.

همچنین برخی از فقهای حنفی چون ابن رشد بر این باورند که جنین تا پیش از دمیده شدن روح، انسان زنده به شمار نیامده، سقط آن جایز بوده، قتل نفس به حساب نمی آید.

۲-۲- واکاوی حقوقی

یکی از اساسی ترین قواعد و اصول حقوقی، پذیرش حق حیات برای تمامی انسان ها و برخورداری آنها از حقوق مدنی و اجتماعی است. از این رو، تشخیص زمان آغاز حیات و تکوین شخصیت حقوقی انسان، دارای اهمیت ویژه ای در روابط اجتماعی- حقوقی است. حقوقدانان در پاسخ به این سؤال که حیات انسانی از چه زمانی آغاز شده و منشأ آثار حقوقی می گردد، دیدگاه های مختلفی را مطرح کرده اند، همچون: تشکیل نطفه و استقرار نطفه در رحم.

الف- انعقاد نطفه: از نظر گروهی از حقوقدانان، پس از لقاح اسپرم و تخمک و انعقاد نطفه، موجود حاصل دارای شخصیت حقوقی بوده، از حق زندگی برخوردار است. اما از آن جا که جنین دارای وجود مستقل نبوده و تا هنگام تولد، با مادر متحد است، زنده متولد شدن جنین، حکایت از اهلیت نطفه از زمان انعقاد برای بهره مندی حقوق انسانی دارد.

قانون گذار ایران به پیروی از آموزه های فقهی در ماده ۸۷۵ ق.م. از عبارت «انعقاد نطفه» استفاده کرده آورده است «شرط وراثت زنده بودن در حین موت مورث است و اگر حملی باشد در صورتی ارث می برد که نطفه او حین الموت منعقد بوده و زنده هم متولد شود، اگرچه فوراً پس از تولد بمیرد»

ب- استقرار در رحم: برخی از حقوقدانان بجای انعقاد نطفه، استقرار در رحم را شرط برخورداری جنین از حق حیات می دانند؛ زیرا نطفه حاصل از لقاح اسپرم و تخمک اگر در رحم مستقر شود، قابلیت عبور از مراحل تکاملی مختلف جنینی را دارد به همین خاطر استفاده قانون گذار از عبارت انعقاد نطفه در ماده ۸۷۵ ق.م را تسامحی دانسته، منظور از آن را استقرار در رحم می دانند. شاهد بر این ادعا، استفاده از عبارت استقرار در رحم در ماده ۴۸۷ ق.م. است که در مقام تعیین دیه نطفه مستقر در رحم برآمده است.

آن گونه که ملاحظه می شود، اختلاف حقوقدانان در این که انعقاد نطفه شرط برخورداری از حقوق انسانی است یا استقرار در رحم، اختلاف در معتبر بودن لانه گزینی رویان در جداره رحم و عدم آن است؛ اما این که به لحاظ حقوقی، رویان های تشکیل شده در محیط آزمایشگاه دارای حقوق انسانی هستند یا نه و از چه زمانی از این موهبت برخوردار می شوند، مسأله ای است که می بایست بر اساس اصول و قواعد فقهی نسبت به آن اظهار نظر کرد.

۳- احکام فقهی شبیه سازی

۳-۱- شبیه سازی بازتولیدی از دیدگاه علمای شیعه

برخی از علمای شیعه اصالة الاباحه را به عنوان نقطه آغازین انتخاب کرده و مدعی شده‌اند که تمامی استدلال‌های عرضه شده بر ضد شبیه‌سازی انسان برای تحریم آن ناکافی می‌باشد. آن‌ها اظهار می‌کنند که شبیه‌سازی یکی از آخرین دستاوردهای بشر بوده که افق روشنی به سوی معرفت الهی باز نموده و به صورت بسیار سودمندانه و بدون واهمه از ایجاد خلل در آفرینش بشر می‌توان از آن بهره جست. از منظر این دیدگاه، علمای شیعه از علمای سنی متمایز شده‌اند، چرا که استدلال این علما بر پایه اصول شیعی منطبق می‌باشد. مراجع عظام فعلی شیعه شبیه‌سازی حیوانات را بالاتفاق جایز می‌دانند، اما درباره شبیه‌سازی انسان نظرات مختلفی دارند و فتواهای مختلفی صادر کرده‌اند و درحالی‌که برخی آن را کاملاً مجاز شمرده‌اند، برخی دیگر آن را حرام شمرده‌اند. هنگام بررسی سخنان و فتواهای مختلف عالمان شیعه می‌توان به چهار نظریه زیر دست یافت:

الف- جواز مطلق شبیه‌سازی انسانی

ب- جواز محدود شبیه‌سازی انسانی

پ- حرمت ثانوی شبیه‌سازی انسانی

ت- حرمت اولی شبیه‌سازی انسانی

۳-۲- بررسی نظریه‌ها

۳-۲-۱- بررسی حکم حرمت اولی

حرمت شبیه‌سازی انسانی به‌عنوان حکم اولی قابل دفاع نیست و نمی‌توان به کمک آن حرمت شبیه‌سازی انسانی را استنتاج کرد.

۳-۲-۲- بررسی حکم حرمت ثانوی

مکارم شیرازی با تأکید بر جواز اولی این کار، عمدتاً سه دلیل یا جهت را نقل می‌کند و به استناد آن‌ها حکم به تحریم ثانوی شبیه‌سازی انسانی می‌دهد. این سه جهت عبارتند از: مسائل اخلاقی، مسائل حقوقی و مسائل اجتماعی.

الف- مسائل اخلاقی: شبیه‌سازی انسانی به چالش‌ها و مشکلات اخلاقی می‌انجامد و در این صورت ممکن است مسئله نکاح و ازدواج که یک امر طبیعی است، تدریجاً بر چیده شود. و نظام خانوادگی مختل گردد و بسیاری از زنان بی‌شوهر باردار شوند، یا زنی از وجود خودش باردار شود.

نقد: این دلیل پذیرفتنی نیست و به صرف یک «ممکن است» نمی‌توان حکم به حرمت یک فن‌آوری جدید داد.

ب- **مسائل حقوقی:** طبق این دلیل انسانی که از راه شبیه‌سازی به وجود می‌آید، فردی است فاقد نسب. نقد: فقیهان در الحاق فرزند به زنی که او را زاییده است، اتفاق نظر دارند و در این مورد تردید نمی‌کنند؛ زیرا کافی است که فرزند از زنان باشد و در دایره‌ی زوجیت واقع شده باشد تا به مادر ملحق شود.

پ- **مسائل اجتماعی:** از نظر ایشان، شبیه‌سازی انسانی به پیدایش مسائل اجتماعی ناهنجاری می‌انجامد که موجب سستی ارکان جامعه و اختلال نظام می‌شود. نقد: به فرض که ایجاد افراد مشابه امکان داشته باشد، این تنها یک تشابه زیستی و شکلی است، نه روحی و روانی و اخلاقی.

۳-۲-۳- بررسی حکم جواز محدود

اگر واقعیت‌های علمی را درباره شبیه‌سازی در نظر بگیریم، مانند عدم تطابق مطلق افراد و عدم امکان شبیه‌سازی فنوتایپ و پرهزینه بودن این عمل و امکان بازشناسی افراد شبیه‌سازی و توجه به این نکته کنیم که وجود دوقلوهای یکسان که تعداد بسیاری از جمعیت فعلی جهان را تشکیل می‌دهند، موجب اختلال نظام نشده‌اند، نگرانی درباره جواز مطلق آن برطرف می‌شود.

از این‌رو، منطقاً و طبق مبانی فقهی و با توجه به یافته‌های علمی، دلیلی برای محدود ساختن حکم جواز وجود ندارد.

۳-۲-۴- بررسی نظریه‌ی جواز مطلق

اگر بخواهیم از منظر فقهی و براساس مبانی فقه شیعه به مسأله شبیه‌سازی انسانی بنگریم، به نظر می‌رسد که این عمل مشروع باشد و هیچ دلیلی برای تحریم آن نیست؛ زیرا با هیچ یک از آموزه‌های دینی و کلامی ما تعارض ندارد. از نظر فقهی نیز هیچ معنی برای انجام چنین کاری وجود ندارد. از این‌رو، با توجه به قاعده منصوص «کل شیء مطلق حتی یرد فیه نهی» و «کل شیء هو لک حلال حتی تعرف انه حرام بعینه»، می‌توان این عمل را مجاز شمرد.

بنابراین؛ شبیه‌سازی انسان برای کاربرد درمانی و پژوهشی و استخراج سلول‌های بنیادی از جنین‌های کلون شده با توجه به اینکه ادله‌ی منع سقط جنین ناظر به مراحل بعد از استقرار آن در رحم است و با عنایت به اینکه انتظار می‌رود این پژوهش‌ها منتهی به تحولات و پیشرفت‌های بسیار با اهمیت علمی در عرصه‌ی طب زیستی شود که به نفع کل جامعه‌ی بشری خواهد بود قابل تجویز به نظر می‌رسد.

۳-۳- حکم شبیه‌سازی انسان از دیدگاه اهل سنت

عالم‌ان اهل سنت، به اتفاق آراء، شبیه‌سازی انسانی را به خاطر بروز مشکلات غیرقابل کنترل اجتماعی و اخلاقی، تهدید نفس (وجود انسان) و به دنبال آن عقل و نسل و دین، آسیب به شخصیت و کرامت انسانی، خانواده و جامعه محکوم می‌کنند و آن را عملی نادرست، نامشروع، خلاف اسلام و غیراخلاقی می‌دانند. (مصباح، ۲۰۰۲)

البته بعضی در موارد استثنا برای زوجین نابارور جایز دانسته مشروط بر حصول اطمینان نسبت به عدم زیان جسمی و روانی برای کلون‌ها و عدم زیان برای جامعه.

بدین ترتیب از نظر اهل سنت شبیه‌سازی انسانی مطلقاً و در هر صورتی حرام است. دلایل فقهی- حقوقی که اهل سنت بر ضد شبیه‌سازی آورده‌اند عبارتند از: لزوم تولید مثل جنسی، اختلاط انساب، ابهام در روابط خویشاوندی، ابهام در نفقه وارث، از بین رفتن نهاد ازدواج، از بین رفتن مفهوم مادری. (ریاض، ۲۰۰۳)

۳-۴- مستندات فقهی بر جواز به‌کارگیری سلول‌های بنیادین

الف- اصل اباحه و قاعده حلیت: اصل اباحه به این معنا است که هرگاه بر حلال یا حرام بودن یک چیز، دلیلی وجود نداشته باشد، اصل بر مباح بودن آن است و بر عدم حرمت آن حکم می‌شود. اصل یا قاعده حلیت نیز همسنگ اصل اباحه است. معنای این اصل آن است که انجام هرکاری جایز است مگر در مواردی که دلیل خاصی بر عدم جواز وارد شده باشد.

ب- کشف سنت‌های نهان هستی.

پ- تراحم: هرگاه دو محکم برای یکدیگر مزاحمت ایجاد کنند که نتوان به هر دو عمل کرد آنچه را که منافعش بیشتر است یا ضررش کمتر است، باید انتخاب نمود.

ت- اصل برائت: هرگاه پس از مراجعه به ادله و مستندات فقهی، همچنان در تکلیف شرعی تردید وجود داشته باشد، باید برائت را جاری و تکلیف را منتفی کرد.

۳-۵- مستندات فقهی بر ممنوعیت در قلمروی شبیه‌سازی

الف- قاعده‌ی سد ذرایع و فتحها:

که مورد تمسک مخالفان فناوری مورد بحث است «ذرایع» به معنای وسیله و مقدمه رسیدن به چیزی است، غالباً منظور بستن و منع رسیدن به مفسد و محرّمات است.

ب- قاعده لاضرر:

هیچ زیان بینی و زیان رسانی در اسلام پذیرفته نیست پس استفاده از سلول‌های بنیادین رویان چندروزه، باید ناظر به عدم ضرر برای رویان باشد.

پ- حرمت تغییر در آفرینش الهی:

که عمدتاً فقیهان اهل سنت به آن استناد کرده‌اند. مستند این برداشت، آیات ۱۱۷ تا ۱۱۹ سوره نساء است که در آن آیات از شیطان یاد می‌شود که مدعی شده است مردم را گمراه خواهد کرد و به آنان فرمان خواهد داد تا خلق خدا را دگرگون کنند.

این استدلال قابل مناقشه است؛ چراکه مقصود از تغییر خلقت در آیه، دگرگونی و تحریف در دین حق و فطرت الهی است و نه مطلق تغییر در آفرینش الهی.

ت- عدم مالکیت و سلطه بر بدن انسان:

مستفاد از آیات متعدد قرآن کریم، مالک مطلق هستی، خداوند تبارک و تعالی است و بدون اذن مالک حقیقی، انسان حق تصرف در هیچ چیز، از جمله جسم و بدن خود را ندارد.

عدم مالکیت بر جسد به معنای منع از تصرف در آن نیست و اساساً برای اقدام به این قبیل تصرفات، مالکیت بر بدن لزومی ندارد. شاهد بر این مطلب آن است که انسان به طور طبیعی و مستمر با اذن شارع به تصرفات متعددی در تن و بدن خود دست می‌زند و هیچ یک از این تصرفات حرام شمرده نشده است.

ث- حرمت اختلال نظام و وجوب حفظ آن

وجود حفظ نظام ایجاب می‌کند تا به کارگیری این فناوری‌ها تا زمانی که راه‌های پیشگیری و اجتناب از اختلال نظام کشف نشده‌اند، ممنوع قلمداد شده و از اختلال در نظام جلوگیری شود.

ج- رعایت اصل احتیاط

اصل احتیاط در هنگام عدم دسترسی به احکام واقعی به منظور تشخیص احکام ظاهری مورد استفاده فقیه و مجتهد قرار می‌گیرد؛ بنابراین تمسک به اصل احتیاط، زمانی قابل توجیه است که سایر ادله و براهین اجتهادی اقامه شده در این خصوص، وافی به مقصود نبوده و وصول به حکم الله واقعی امکان‌پذیر نباشد.

۶-۳- رابطه انسان با اعضای (سلول‌های) بدن خود و چگونگی انتفاع از آنها

می‌توان بحث را این‌گونه مطرح کرد که آیا احکام مترتب بر بدن بر سلول یا بافت جدید کشت داده شده نیز مترتب است یا خیر؟

اکثریت قریب اتفاق صاحب نظران در این خصوص به استناد تبعیت سلول و بافت از کل مجموعه بدن، ضمن پاسخ مثبت به این سؤال، بافت جدید را مجموعه سلولی می‌دانند که در خارج از بدن تغذیه شده و رشد کرده است و در نتیجه حق انتفاع و انتقال آن متعلق به صاحب اصلی سلول است. به عبارت دیگر سلول هر شخص مانند اعضای بدن اوست و به شخص وی اختصاص دارد. هرگاه با تغذیه‌ای خارج از بدن او، بافت و عضو جدیدی به دست آید، عضو جدید نیز اختصاص به صاحبش دارد. برخی با یک تشبیه مناسب آن را به دانه بذری مانند کرده‌اند که از صاحبش غصب و در زمینی کاشته شده و در آنجا می‌روید. براین اساس همان گونه که سبزی و خوشه گندم، ملک صاحب بذر است، عضو جدید نیز همان گونه است. خلاصه این که عضو جدید، مانند اعضای طبیعی او، اختصاص به او دارد و همان گونه که اختیار اعضایش به دست خود اوست و جز به اجازه و اذن وی نمی‌توان در آن تصرف کرد. در خصوص این سلول‌های جدید و بافت‌های کشت داده نیز همین امر حاکم است. شخص می‌تواند آن را بفروشد و عوض آن مال دریافت کند یا به دیگری ببخشد. (دانش‌زاده قمی، ۱۳۸۵)

آنچه واضح و مبرهن است این که حتی در سخت‌بینانه‌ترین حالت اگر مالکیت انسان بر بدن خود را نپذیریم (که البته پذیرش آن به استناد اباحه و عقل سلیم و بنای عقلا امری مسلم است) با تمسک به حق انتفاع انسان از اعضا و سلول‌های بدن خود، مورد بحث مشمول جواز تصرف و حق انتفاع قرار می‌گیرد.

۴- مسائل حقوقی فرد شبیه‌سازی شده

۴-۱- ارث

بدون شک همانند کودکانی که از طریق طبیعی متولد می‌شوند، رابطه‌ی وراثت، بین کودک شبیه‌سازی شده و مادر (یا در صورتی که سلول جسمی از پدر باشد، بین کودک و پدر) برقرار می‌شود.

طبق ماده‌ی ۸۷۵ قانون مدنی «حمل در صورتی که زنده متولد شود، ارث می‌برد».

آیا کودک همانندسازی شده در صورتی که زنده متولد شود می‌تواند از مرد و زن صاحب نطفه ارث ببرد؟ با توجه به آنچه گفتیم پاسخ این مسأله روشن است، زیرا آنچه موضوع اصلی این حکم است، همان انسان بالقوه است، اگر چه از طریق غیرطبیعی تولد یابد. (منصور، ۱۳۸۵)

۲-۴- حضانت

برابر متون فقهی، حضانت کودک حق و تکلیف پدر و مادر است و زن یا مادر کودک اولویت دارد که از کودک اگر پسر باشد تا دو سالگی و اگر دختر باشد تا هفت سالگی مراقبت کند و پس از انقضای این مدت، حضانت با پدر است. این نظر فقهی در قانون مدنی ایران نیز منعکس است. (مواد ۱۱۶۸ و ۱۱۶۹ قانون مدنی)^۱ و در مورد فرزندان مشروع ناشی از لقاح مصنوعی نیز قابل اعمال است.

در مورد حضانت کلون‌ها، اظهارنظر صریحی از جانب علما صورت نگرفته است. به نظر می‌رسد که حکم این قضیه نیز مانند ارث تابع اثبات رابطه‌ی نسبی باشد.

۳-۴- وصیت

حکم ماده‌ی ۸۵۱ قانون مدنی که به موجب آن وصیت برای حمل صحیح دانسته شده است، در مورد کودک شبیه‌سازی شده نیز جریان خواهد داشت. منتها تملک طفل نسبت به موصی به منوط به این است که کودک زنده متولد شود و ماده‌ی ۸۵۲ قانون مدنی مقرر داشته است: «اگر حمل در نتیجه‌ی جرمی سقط شود، موصی به به ورثه می‌رسد مگر اینکه جرمی مانع ارث باشد» در مورد جنین شبیه‌سازی شده نیز به نظر می‌رسد این ماده قانونی صادق باشد. زیرا سقط فرد شبیه‌سازی شده نیز نزد اکثر علما حرام شمرده شده است.

۴-۴- محرمیت

فرد شبیه‌سازی شده یا از مادر یا از پدر (به تنهایی) برخوردار است که در این صورت یا دارای مادر نسبی است و از پدر برخوردار نیست و یا دارای پدر نسبی است و از وجود مادر بی بهره است. بر این اساس، فرزندان مادر یا فرزندان پدر، در صورتی که فرزندان صاحب سلول پسر باشند، برادران کودک تلقی می‌شوند. به همین ترتیب در فرض نخست (از ناحیه مادر) دارای دایی و خاله و در فرض دوم (از ناحیه پدر) عمو و عمه خواهد بود و در مورد سایر نزدیکان نسبی نیز به تناسب مورد، همین گونه است و در هر موردی حکم آن در خصوص جواز و حرمت نگاه کردن، جواز و حرمت ازدواج و دیگر موارد، بر آن مترتب خواهد شد.

در مورد اینکه مادر فرد شبیه‌سازی شده کیست؟ در فرضی که مادر (صاحب رحم) را مادر رضاعی بدانیم و حرمت ازدواج با او و... نیز به همین ترتیب، باید رعایت گردد. اگر ماده‌ی ژنتیک زن را درون تخمک جاگذاری کنند و مرد در ایجاد بچه هیچ دخالتی نداشته باشد، آن بچه فرزند زن محسوب می‌شود و

^۱. طبق مصوبه‌ی اخیر مجلس شورای اسلامی تفاوتی میان پسر و دختر نیست و حق حضانت تا هفت سالگی از آن مادر است.

به مرد محرم است و ربیبه او محسوب می‌شود. در قرآن آمده که بچه‌های زن‌هایی که با آن‌ها هم‌بستر می‌شوید بر شما حرام است.

اگر کلون سازی از مرد صورت گیرد و زن در تولید فرزند دخالت نداشته باشد، بچه حاصله فرزند مرد محسوب می‌شود و بر زن محرم است». (مؤمن، ۱۳۸۵)

۴-۵- کفر و اسلام

کودک شبیه‌سازی شده، فرزند مرد صاحب سلول (یا زن صاحب سلول) محسوب می‌شود و در اسلام و کفر تابع اوست؛ یعنی کودک پدید آمده از سلول مرد مسلمان، در اسلام، به حکم او و کودک پدید آمده از سلول کافر، در کفر تابع صاحب سلول است. (مؤمن، ۱۳۸۵)

۴-۶- قصاص

در پاسخ به این پرسش که آیا قاتل فرد شبیه‌سازی شده، همانند قاتل مسلمانان باید قصاص شود گفته شده است که بله باید قصاص شود، با توجه به این که نفس چنین فردی نیز همانند نفس هر انسانی محترم است.

۴-۷- دیه

در مواردی که برای مسلمان دیه ثابت است برای فرد شبیه‌سازی شده‌ی مسلمان نیز دیه ثابت می‌باشد.

۴-۸- هویت کودک شبیه‌سازی شده

ثبت ولادت شبیه با لحاظ ملاک تبصره ۱۶ و ماده ۱۷ قانون ثبت احوال ۱۳۵۵ و رأی شماره ۶۱۷-۷۴/۴/۳ دیوان عالی کشور که در مقام وحدت رویه قضایی صادر شده، اجباری و کسی که شبیه از هسته‌ی فعال او پدید آمده، ولی قانونی و قهری او و دارای وظایف مقرر برای ولی در قانون مدنی می‌باشد. (السان و کنعانی، ۱۳۸۳)

نتیجه گیری

در اسلام تحقیقات بر روی سلول‌های بنیادی، در صورتی که جنین در مراحل اولیه رشد و قبل از حلول روح در آن باشد، برای بهبود سلامت بشر مجاز بوده و مغایرتی با هدف نهایی خداوند به عنوان بخشنده حیات، ندارد.

- عالمان اهل سنت به اتفاق آرا شبیه‌سازی انسانی را محکوم می‌کنند و آن را عملی خلاف اسلام و غیراخلاقی می‌دانند. در حالی که در میان عالمان شیعه چهار نظریه وجود دارد؛ جواز مطلق، جواز محدود، حرمت ثانوی و حرمت اولی. بر اساس اصاله البرائة و اصاله الاباحه و قاعده «کلّ شیءٍ لکّ حلال حتّی تعلم أنّه حرامٌ بعینه فتدعه»، حکم اولی شبیه‌سازی انسانی، از منظر فقه امامیه، جواز مطلق است و دلیلی برای محدود نمودن آن وجود ندارد از سوی دیگر، با توجه به موادی از قانون مدنی هم‌چنین با مراجعه به نظم عمومی و اخلاق حسنه، معلوم می‌شود که از منظر نظام حقوقی ایران شبیه‌سازی انسانی را نمی‌توان غیر مجاز اعلام نمود.

بنابراین با استناد به اصل اباحه و جواز، به کارگیری فناوری سلول‌های بنیادین با شأن و کرامت انسانی مغایرت ندارد.

- اخذ سلول از رویان و نیز بافت‌های بدن، ایجاد تمایز در آن‌ها و تولید بافت جهت پیوند در فقه شیعه و حقوق ایران جایز است زیرا آنان قائل به جواز خرید و فروش اعضای انسان به انسان دیگر با توجه به مصلحت و تقدم دفع ضرر از انسان بیمار و مشروط به زیان نرسیدن به دهنده‌ی عضو می‌باشند و اکثر صاحب نظران در این خصوص به استناد تبعیت سلول و بافت از کل مجموعه بدن، صرفاً بافت جدید را مجموعه‌ی سلولی می‌دانند که در خارج از بدن تغذیه شده و رشد کرده است و در نتیجه حق انتفاع و انتقال آن متعلق به صاحب اصلی سلول است.

بنابراین به استناد تبعیت سلول و بافت از کل مجموعه‌ی بدن احکام مترتب بر بدن بر سلول یا بافت جدید مترتب است و حق انتفاع و انتقال بافت جدید متعلق به صاحب اصلی سلول است.

- منظور از «استقرار در رحم» در عرف فقها آن موضوعی است که اگر نطفه (سلول تخم) در رحم قرار گیرد، مشمول احکام جنین می‌شود. بر این اساس، نطفه‌ی انسانی اگر در خارج از رحم و در محیط آزمایشگاهی منعقد شود، دیگر مشمول احکام فقهی مترتب بر جنین، همچون دیه جنین، ارث جنین، وصیت برای جنین و حرمت سقط (از بین بردن) آن نمی‌شود.

در فقه امامیه بین نطفه‌ای که در بیرون رحم است با نطفه‌ای که استقرار یافته فرق است و استقرار نیز همان لانه‌گزینی در رحم است و تا قبل از لانه‌گزینی، ادله مربوط به حرمت تخریب حیات بالقوه شامل آن نمی‌گردد.

فهرست منابع

فارسی:

- ۱- اسلامی، سیدحسن، (۱۳۸۴)، «شبهه‌سازی انسانی از دیدگاه شیعه؛ بررسی چهار دیدگاه»، در: کتاب فقه، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه، جلد ۴۴، قم، مجله‌ی کاوشی نو در فقه اسلامی.
- ۲- اسلامی، سیدحسن، (۱۳۸۴)، «شبهه‌سازی انسانی از دیدگاه فقه اهل سنت»، در: کتاب فقه، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه، جلد ۴۵، قم، مجله‌ی کاوشی نو در فقه اسلامی.
- ۳- اسلامی، سید حسن، (۱۳۸۴)، «شبهه‌سازی انسانی از دیدگاه کلامی اهل سنت»، شماره دوم، تهران، فصلنامه علمی پژوهشی انجمن معارف اسلامی ایران.
- ۴- امامی، مسعود، (۱۳۸۴)، «زمان دمیدن روح در جنین»، در: کتاب فقه، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه، جلد ۴۱، قم، فصلنامه‌ی کاوشی نو در فقه اسلامی.
- ۵- السان، مصطفی و کنعانی، زینب، (۱۳۸۴)، «تلاقی اخلاق، حقوق و واقعیت در شبهه‌سازی انسان، در اخلاق زیستی از منظر حقوقی، فلسفی و علمی، در: مجموعه مقالات، جلد ۱، چاپ دوم، تهران، انتشارات سمت.
- ۶- جرمی ریفکین، (۱۳۸۲)، «قرن بیوتکنولوژی»، ترجمه حسین داوری، چاپ اول، تهران، کتاب صبح.
- ۷- جواهری، حسن، (۱۳۸۵)، «تقسیم جنینی و شبهه‌سازی»، در: کتاب فقه، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه، جلد ۴۷، قم، مجله‌ی کاوشی نو در فقه اسلامی.
- ۸- حکیمی‌ها، سعید، (۱۳۷۴)، «سقط جنین»، شماره‌ی سوم، تهران، مجله‌ی علمی پزشکی قانونی.
- ۹- دانش‌زاده قمی، محمد، (۱۳۸۵)، «شبهه‌سازی، انواع و احکام آن»، در: کتاب فقه، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه، جلد ۴۶، قم، فصلنامه کاوشی نو در فقه اسلام.
- ۱۰- دنیر، موسی، (۱۳۸۲)، «شبهه‌سازی از دیدگاه فقه اسلامی»، شماره‌ی چهارم، تهران، مجله‌ی دانش پژوهان.
- ۱۱- رهبر پور، محمدرضا، (۱۳۹۳)، «مبانی فقهی ممنوعیت و جرم‌انگاری در قلمرو اخلاق زیستی»، شماره‌ی ۴۲، تهران، مجله‌ی حقوق اسلامی.
- ۱۲- زاهد پور، علی، (۱۳۸۴)، «مسائل علم و اخلاق در جهان معاصر»، در: کتاب فقه، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه، جلد ۲، قم، مجله‌ی کاوشی نو در فقه اسلامی.

- ۱۳- ساشادینا، عبدالعزیز، (۱۳۸۶)، «دیدگاه‌های اسلامی درباره‌ی اخلاق در تحقیقات سلول‌های بنیادی»، شماره‌ی دوم، تهران، فصلنامه‌ی حقوق پزشکی.
- ۱۴- شهیدی، مهدی، (۱۳۸۰)، وضعیت حقوقی کودک آزمایشگاهی، روش‌های نوین تولید مثل انسانی از دیدگاه فقه و حقوق، تهران، انتشارات سمت
- ۱۵- عظیمی، حبیب الله، (۱۳۹۱)، «شبیه‌سازی انسان در فقه اسلامی»، شماره‌ی اول، تهران، فصلنامه‌ی مطالعات حقوق بشر اسلامی.
- ۱۶- فاضل لنکرانی، محمدجواد، (۱۳۸۵)، «زوایای پیدا و پنهان شبیه‌سازی در گفت‌وگو با اندیشوران حوزه» در: کتاب فقه، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه، جلد ۴۷، قم، فصلنامه‌ی کاوشی نو در فقه اسلامی.
- ۱۷- فکور، حسن، (۱۳۸۸)، «بررسی جرم‌انگاری شبیه‌سازی انسان در حقوق ایران»، شماره‌ی ۱۱، تهران، فصلنامه‌ی حقوق پزشکی.
- ۱۸- لاری گلداستین و مگ اشنایدر، (۱۳۹۰)، سلول‌های بنیادین به زبان ساده، ترجمه‌ی حسین بهاروند و همکاران، چاپ اول، تهران، خانه زیست‌شناسی.
- ۱۹- مبلغی، احمد، (۱۳۸۴)، «بررسی فقهی شبیه‌سازی درمانی»، در: کتاب فقه، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه، جلد ۴۶، قم، فصلنامه‌ی کاوشی نو در فقه اسلامی.
- ۲۰- محمدی، ابوالحسن، (۱۳۸۲)، اصول استنباط فقه اسلام، چاپ شانزدهم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۱- محمدی، زینب، (۱۳۸۶)، «سلول‌های بنیادین؛ رهیافت‌های اجتماعی، فقهی و حقوقی»، شماره‌ی سوم، تهران، فصلنامه‌ی حقوق پزشکی.
- ۲۲- محمدی، علی، (۱۳۸۹)، شبیه‌سازی از منظر ملاحظات علمی، اخلاقی، حقوقی و فقهی، چاپ دوم، تهران، نشر معارف.
- ۲۴- منصور، جهانگیر، قانون مدنی، تهران، نشر دیدار، ۱۳۸۵
- ۲۵- مؤمن، محمد، (۱۳۸۵)، «شبیه‌سازی»، در: کتاب فقه، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه، ج ۴۶، قم، فصلنامه‌ی کاوشی نو در فقه اسلامی.

۲۶- نژاد سروری، نسرين، (۱۳۹۰)، «تحقيقات سلول‌های بنيادی جنين و ضرورت قانونگذاری»، شماره‌ی هفدهم، تهران، فصلنامه‌ی اخلاق پزشکی.

۲۷- نظری توکلی، سعيد و جوانمرد، ابراهيم، (۱۳۹۰)، «استقرار رحم و تأثیر آن بر احکام مترتب بر جنين در فقه اسلامی و حقوق موضوعه»، شماره‌ی ۹ و ۱۰، تهران، فصلنامه‌ی فقه پزشکی.

۲۸- نورمحمدی، غلامرضا، (۱۳۸۴)، شبیه‌سازی انسان؛ بیم‌ها و امیدها، چاپ اول، قم، معارف.

۲۹- همایون مصباح، سيد حسين، (۱۳۸۴)، «شبیه‌سازی انسانی و چالش‌های دینی - فقهی»، در: کتاب فقه، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه، جلد ۴۷، قم، فصلنامه‌ی کاوشی نو در فقه اسلامی.

۳۰- یورگن هابرماس، (۱۳۸۴)، مهندسی ژنتیک آینده سرشت انسان؛ تأملی در مسائل اخلاقی، حقوقی و فلسفی شبیه‌سازی انسانی، ترجمه ییحیی امامی، چاپ اول، تهران، نقش و نگار.

۳۱- یوسفیان، محمدجواد، (۱۳۸۶)، شبیه‌سازی از دیدگاه اسلام، قم، نشر برگزیده.

منابع عربی:

۳۲- ایاد احمد ابراهيم، (۲۰۰۳)، الهندسة الوراثية بين معطيات العلم و ضوابط الشرع، عمان، دارالفتح للدراسات و النشر.

۳۳- ایمان مختار، مختار مصطفى (۲۰۱۲)، الخلايا الجذعية و اثرها على الأعمال الطيبه و الجراحیه من منظور إسلامی دراسه فقهیه مقارنه، الطبعة الاولى، الإسكندريه، مكتبة الوفاء القانونيه.

۳۴- حسين طه، على، (۲۰۰۰)، الاستنساخ الجيني بين العلم و الدين، الطبعة الاولى، بيروت، دار النذی للطباعة و النشر و التوزيع.

۳۵- رياض، احمد عوده الله (۲۰۰۳)، الاستنساخ في ميزان الاسلام، الاردن، عمان، دارأسامه.

۴۰- مصباح، عبدالهادی، (۲۰۰۲)، الاستنساخ في العلم والدين، قاهره، الدار المصريه اللبنانيه.

منابع لاتین:

1-Cheshire, JR. William, P. (2004). Small things considered: the ethical significance of human embryonic stem cell research. *New Eng. L. Rev.* 39(3): 573

2-Deem, RL. (2004). *Early Stages of Embryogenesis-Evidence for God from Science*. Available at: <http://www.godandscience.org/slideshow/stem006.html>. Last visited January 17, 2007.

3-Kirschstein, RS. (2001). *Stem Cells: Scientific Progress and Future Research Directions (Report Prepared by the National Institutes of Health)*.

- 4- Cleere, G. (2004). *The Urgency for Legal Regulation of the Practices of Cloning and Stem Cell Research*. 1-12. <http://corkonlinelawreview.com/editions/2005/2005v.pdf>. Last visited January 17, 2007.
- 5-Kadereit, S. Hines, PJ.(2004). Overview of Stem Cell Research.*New Eng.L. Rev.* 39(3): 607.
- 6-Makdisi, JM. (2004). Human Cloning and Stem Cell Research: Who Should Decide Where to Draw the Line. *New Eng. L. Rev.* 39(3): 635-646.
- 7-Washburn, J. (2006). *The legal lock on stem cell*. Available at: <http://www.voanews.com>. Last visited January 17, 2007.

سایت‌ها:

- 1-<http://www.noormags.ir>
- 2-<http://www.lib.eshia.ir>
- 3-www.stemcellresearchnews.com
- 4-www.parsine.com
- 5-www.jazirehdanesh.com
- 6-www.wikiwpedia.org
- 7-www.irandoc.ac.ir

Abstract

Stem cells are important in that they are able to infinitely create any type of cells and that property causes the astounding use of these cells in the science of transplantations. The most important application of stem cells is in cell therapy.

Simulation therapy involves destroying the fetus, therefore it creates abortion ambiguity which is a forbidden act; but from the perspective of Imamiye jurisprudence according to authenticity of avoidance and authenticity of permission and the rule of “Everything is halal until you learn that it is haraam in kind and so it is called” and regarding that the arguments on prohibition of abortion refers to stages after the embryo deployment in the womb, the destruction in order to extract stem cells can be prescribed and the first sentence of simulation is absolute permission. Iran’s legal system does not consider it rational to oppose any kind of simulation and believes that simulation therapy should be prescribed by introducing useful rules.

The present study investigates the application of stem cells technology and its contradiction or non-contradiction with human dignity, the relation of human to their organs and body cells, and also investigates the origin of the right to life and protection of the legal personality of human rights in Iranian law and jurisprudence.

Keywords: Stem cells, Human embryo, Simulation, Jurisprudence, Law